

НАПРЯМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ»

*Леонець В.В., старший викладач кафедри економіки та екології
землекористування*

*Державна екологічна академія післядипломної
освіти та управління Мінприроди України*

Здійснено аналіз прогресуючої деградації земельно-ресурсного потенціалу на території національного природного парку «Подільські Товтри». Запропоновано організаційно-правові механізми еколого-економічної оптимізації існуючої території парку.

Ключові слова: *земельно-ресурсний потенціал, аграрне виробництво, еколого-економічна оптимізація, сільськогосподарське землекористування.*

Постановка проблеми

Сучасні соціально-економічні перетворення в сільському господарстві України супроводжуються посиленням екологічних проблем землекористування. На території національного природного парку (НПП) «Подільські Товтри», як і в інших регіонах країни, з 1960 по 1985 рік активно нарощувався земельно-ресурсний потенціал у сільськогосподарському виробництві шляхом розорювання малопродуктивних схилових лук і чагарників, прибережних смуг, залужених територій навколо безлісних товтр, а також сполучних коридорів між ними. В регіоні припинилися роботи з хімічної меліорації кислих і солонцюватих ґрунтів, незважаючи на достатні обсяги меліо-

рантів, які є відходами місцевої гірничодобувної промисловості.

Як наслідок на території парку посилились ерозійні процеси, що призвели до погіршення якісного стану ґрунтів сільськогосподарських угідь та значного зниження природної рівноваги екосистем.

Мета статті – проаналізувати сільськогосподарське землекористування на території НПП «Подільські Товтри» та визначити організаційно-правові механізми його оптимізації.

Виклад основного матеріалу

Згідно з чинною методичною документацією [3, 7] при розробленні проекту організації території національних природних парків здійсненню системного аналізу природно-ресурсного потенціалу в сфері аграр-

ного виробництва й оптимізації на його основі використання земельних ресурсів не приділяють належної уваги (принаймні на рівні аналізу земель лісогосподарського призначення, обґрунтування заходів щодо використання та відновлення лісів, збереження лісових екосистем). Агроландшафтів, як і сільської поселенської мережі, не враховують у найважливіших рекреаційних ресурсах парку.

Створення територіальних умов для підтримки стабільних, із високими саморегулювальними властивостями екосистем з оптимальним співвідношенням лісів та лісонасаджень, ріллі, лук, урбанізованих територій і забезпеченням в організаційно-правовому відношенні управлінням водним режимом родючості ґрунтів, на наш погляд, має бути одним із головних завдань проекту організації НПП «Подільські Товтри». Важливою проблемою при цьому є конструювання полікультурних територій із метою створення на них стійких агроценозів. Їхнє оптимальне функціонування повинне забезпечуватися певною строкатістю природних умов, виробничих таксонів і відповідністю ґрунтів вимогам культивованої рослинності. Екологічна збалансованість, раціональне територіальне облаштування мають стати важливим принципом не лише природоохоронного ландшафтного землеробства, але й функціонування всіх галузей господарства на території парку [4, 6, 11].

Екстенсивне сільськогосподарське землекористування на території парку зумовило деградацію середовищеформувальної функції ґрунтового покриву. З 176,4 тис. гектарів обстежених на території парку ґрунтів 11,8 тис. гектарів (6,7 %) обліковуються як середньозмиті та 2,3 тис. гектарів (1,3 %) –

як сильнозмиті. На територіях деяких сільських рад площі еродованих угідь досягли загрозливих розмірів. Так, на землях Великокарабчівської сільської ради Городоцького району – 61,8 % змитих угідь, а Чабанівської і Грушківської сільрад Кам'янець-Подільського району – відповідно 68,0 і 58,8 %. Необхідно звернути увагу на те, що сучасні уявлення щодо обсягів та ступеня еродованості ґрунтів базуються на застарілій інформації, оскільки останній тур ґрунтових обстежень проводився в 70-ті роки минулого століття. За науковими даними (Булигін С.Ю., 1995), у 1986–1990 роках в Україні щорічно вносили по 270–300 кг поживних речовин (NPK) на 1 га посівних площ; а на відтворення родючості ґрунтів – по 140–150 кг/га мінеральних і 100–110 кг/га органічних добрив; близько 20 кг/га азоту надходило з атмосфери в результаті симбіотичної діяльності клубенькових бактерій. За даними Хмельницького обласного статистичного управління порівняно з 1990 роком під урожай 2010 року в межах території парку було внесено у 14 разів менше органічних добрив і тільки 84 кг/га мінеральних [8]. На половині посівних площ Кам'янець-Подільського району мінеральних добрив під урожай 2010 року не вносили взагалі [5]. Прогресує дегуміфікація найродючіших ґрунтів. В умовах недостатньо контрольованої діяльності господарських суб'єктів, відсутності будь-якого регулювання плодозміни культивованої рослинності запаси поживних речовин у ґрунтах регіону можуть дуже швидко критично зменшитися.

Структуру земельних угідь у межах території НПП «Подільські Товтри» наведено на рисунку 1.

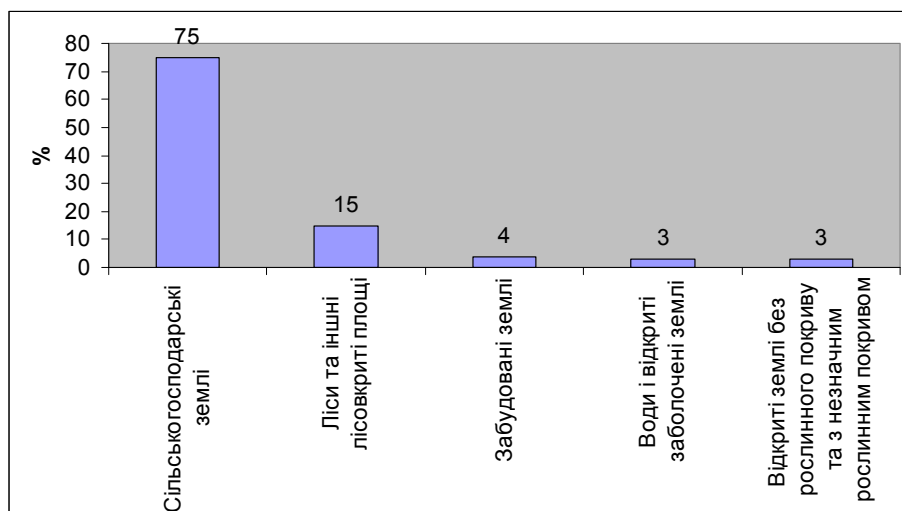

Рис. 1. Структура земельних угідь у межах території НПП «Подільські Товтри»

Суттєвою особливістю парку є те, що з 261,3 тис. гектарів його загальної площі 75 % становлять сільськогосподарські землі. В агроландшафтах парку за експертними оцінками існує високий потенціал для розвитку виробництва сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції та органічних продуктів харчування. Проте органічне виробництво масово не здійснюється, незважаючи на його очевидні переваги для товаровиробників на території природно-заповідного об'єкта загальнодержавного значення, яким є НПП «Подільські Товтри» з його потужною рекреаційно-оздоровчою базою, що набуває активного розвитку.

У цілому в Україні площі сільськогосподарських угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, у 2015 році мають зрости до 5 %, а в 2020-му – до 7 % проти 0,7 % у 2010 році [1, 9].

Сертифіковане органічне виробництво на території національного при-

родного парку відносно стану земельних ресурсів достатньо підготовлене до запровадження. Так, у Городоцькому, Кам'янець-Подільському й Черновецькому і районах сільськогосподарські вгіддя після 1990 року використовували без інтенсивного застосування мінеральних добрив і хімічних речовин, територія агроландшафтів парку не зазнала відчутного радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. Зважаючи на це, органічне виробництво на основі міжнародних стандартів і вимог та вітчизняних правил і процедур сертифікації може бути забезпечено без особливих перешкод [2].

Перспективними напрямками розвитку сільськогосподарського виробництва в межах території парку, виходячи з природно-кліматичних умов його агроландшафтів, є також овочівництво, садівництво, вирощування лікарських рослин. У зв'язку з відновленням роботи Городоцького консервного комбінату необхідно перегляну-

ти структуру посівних площ в аграрній сфері на території парку та стимулювати товаровиробників на виробництво органічної сільськогосподарської сировини для її переробки комбінатом і виготовлення органічних продуктів харчування.

Особисті селянські господарства й власники присадибних земельних ділянок у регіоні товарним сільськогосподарським виробництвом, як правило, не займаються. Але при кооперації цих аграрних землекористувачів може бути створена конкурентоспроможна виробнича база виробництва овочів і фруктів та м'ясо-молочної продукції, насамперед для задоволення потреб відвідувачів рекреаційних та оздоровчих закладів на території парку.

У національному природному парку сучасний стан агроландшафтів поки що позитивно не впливає на їхню рекреаційну привабливість. Структуру аграрного землекористу-

вання на території парку наведено в таблиці.

Серед пріоритетних завдань при розробленні проектної документації з організації території парку із значною часткою агроландшафтів мають бути опрацювання й реалізація регіональної програми консервації малопродуктивних і деградованих орних земель, оптимізації структури сільськогосподарських угідь. Програма повинна спрямуватися на ведення ґрунтоохоронного землеробства з урахуванням вимог екологічних законів. Реалізація місцевих програм консервації із залученням коштів приватних інвесторів дасть змогу зменшити до допустимих меж втрати родючості ґрунтів, скоротити виробничі витрати за рахунок виведення з активного обороту малопродуктивних і деградованих земель та інтенсифікувати аграрне виробництво в найсприятливіших ландшафтних умовах.

Структура сільськогосподарського землекористування в межах території НПП «Подільські Товтри»

Показники	Адміністративні райони			Разом у межах парку
	Кам'янець-Подільський	Чемеровецький	Городоцький	
Загальна площа земель у межах парку, га	153 774,0	92 801,0	14 741,0	261 316,0
Сільськогосподарські землі, га	109 862,9	76 093,5	9900,2	195 856,6
Частка сільськогосподарських земель адміністративних районів у межах території НПП, %	56,1	38,9	5,0	100,0
Сільськогосподарська освоєність у загальній площі, %	71,4	82,0	67,2	75,0
Сільськогосподарські вгіддя, га	107 276,1	74 062,5	9735,6	191 074,2
У тому числі рілля, га	85 685,8	64 485,5	7953,3	158 124,6
Розораність території, %	55,8	69,5	54,0	60,5
Розораність сільськогосподарських угідь, %	79,8	87,1	81,7	82,8

На наш погляд:
– еколого-економічна оптимізація землекористування парку має ґрунтуватися на апробованих ме-

ханізмах контурно-меліоративної організації території агроландшафтів шляхом перерозподілу земельних угідь з антропогенно насиче-

ного впливу в екологічно стабільний з урахуванням відкоригованих матеріалів ґрунтового обстеження, результатів моніторингу господарської діяльності в агроландшафтах і даних державного земельного кадастру;

– переведення деградованих та малопродуктивних орних земель в інші вгіддя повинне супроводжуватися державною підтримкою відтворення родючості цих угідь і забезпечувати заінтересованість приватних підприємницьких структур у виробництві й реалізації екологічно чистої сільськогосподарської та рослинницько-лікарської продукції.

З урахуванням досвіду країн світу доцільно стимулювати власників землі й землекористувачів на відновлення ними деградованих і малопродуктивних угідь і здійснення системних заходів щодо відтворення популяцій природних флористичних та фауністичних комплексів, а також на створення естетично бездоганних культурних ландшафтів.

Від рівня розораності території в цілому і розораності сільськогосподарських угідь зокрема великою мірою залежать стійкість ландшафтів проти негативних антропогенних впливів, відтворення й розвиток природних флористичних і фауністичних комплексів. Зменшення площі ріллі на території парку дає можливість значно знизити собівартість вирощування сіяних сільськогосподарських культур лише у результаті розміщення їх на родючіших землях.

Природно-ресурсний потенціал потрібно оптимізувати в межах території кожної з місцевих тери-

торіальних громад із застосуванням механізмів природно-сільськогосподарського зонування та рекреаційного спрямування сільськогосподарського землекористування. Зазначені роботи доцільно провести за окремим завданням і на відповідній науково-методичній базі.

У межах території національного природного парку консервація еродованих, ерозійно небезпечних та малопродуктивних і перезволожених, а також інших орних земель із несприятливими фізико-хімічними властивостями ґрунтів та угідь в охоронних і захисних зонах має забезпечуватися переважно шляхом залуження. Залишаючись у складі сільськогосподарських угідь, законсервовані залуженням орні землі можна використовувати як поліпшені природні кормові вгіддя у тваринницькій галузі.

Вбачається необхідним в агроландшафтах на території парку розвинути систему лісомеліоративних лінійних і площинних захисних насаджень із поліфункціональними властивостями. У складі лінійних лісонасаджень мають створюватися водорегулювальні, прибалкові та прияружні лісові смуги в поєднанні з гідромеліоративними спорудами, які при системному розміщенні сформують своєрідний контурний каркас із вираженими меліоративними функціями. Крім лінійних захисних насаджень на території парку слід створювати суцільні захисні насадження на ярах, у балках, прибережних смугах, на кам'янистих місцях. Як доповнення до системи лісонасаджень меліоративного значення повинні створюватися і кальмату-

ючі та інші насадження захисного типу, зокрема в порядку рекультивуації порушених земель, а також із метою закріплення екзогенно небезпечних схилів та ділянок, де вже мали місце зсуви. Потрібно врахувати у цілому негативний досвід створення на території парку лісових насаджень із домінуванням порід-інтродуцентів уздовж Дністра і його приток, оскільки в прибережній зоні Дністра нинішній стан цих насаджень не відповідає агролісомеліоративним вимогам і вони потребують повної реконструкції.

У сучасних умовах лісомеліоративні заходи в агроландшафтах парку доцільно здійснювати з урахуванням їх подальшого використання як бази лікарської лісової сировини, місцевих промислів, новорічних ялинок, збирання лісових плодів та ягід тощо. Поряд із захисними функціями лісові насадження в поєднанні з лучною й іншою лісовою рослинністю іншого призначення ефективно виконуватимуть і рекреаційні, оздоровчі, санітарно-гігієнічні та енергетичні функції.

На частині сільськогосподарських угідь парку до 1990 року на площі 10,6 тис. гектарів створено осушувальні системи на заплавах і низьких терасах долин приток Дністра з близьким заляганням ґрунтових вод. Близькість горизонту поверхневих вод зумовило оглеєння ґрунтів, тривале застоювання вологи атмосферних опадів. До розорювання ці місцевості були зайняті природною лучною й степовою рослинністю, заростями верболозів у русловій частині, що забезпечувало певну екологічну

стійкість ландшафтів. Тепер гідромеліоративна система потребує капітального відновлення. Вбачається, що зазначені території доцільно відновлювати як поліпшені природні луки в гармонійному поєднанні з елементами водноболотних угідь і відповідної деревної та чагарникової рослинності.

Ґрунти підвищеної кислотності, які використовують у сільськогосподарському виробництві на території парку, потребують еколого-економічно виваженого меліоративного втручання, зокрема вапнування. З огляду на агроекологічну доцільність необхідно широко впроваджувати фітомеліоративні заходи. Вони передбачають введення в структуру посівних площ адаптованих до кислого ґрунтового середовища стійких видів і сортів сільськогосподарських культур, передусім люпину, тимофіївки, озимого жита, проса, вики, конюшини, гороху [10].

У результаті меліоративної оптимізації агроландшафтів суттєво поліпшиться структура земельних і сільськогосподарських угідь на території парку. Площу орних земель в межах території національного природного парку «Подільські Товтри» передбачено зменшити на 53,4 тис. гектарів (до 104,8 тис. гектарів, або 54,8 %), додатково до існуючих необхідно створити поліфункціональні лісові насадження на площі 12,3 тис. гектарів.

Схему організаційно-правового механізму еколого-економічної оптимізації земельно-ресурсного потенціалу на території НПП «Подільські Товтри» показано на рисунку 2.

Рис. 2. Схема організаційно-правового механізму еколого-економічної оптимізації земельно-ресурсного потенціалу на території НПП «Подільські Товтри»

Висновки

Проекти організації територій національних природних парків із значною часткою сільськогосподарських земель мають розроблятися на основі належного методичного обґрунтування еколого-економічної оптимізації землекористування та рекреаційного використання сільської поселенської мережі.

Важливим завданням є конструювання полікультурних територій із належною строкатістю природних умов. Перспективним напрямом розвитку природоохоронного землекористування на території парку повинні стати сертифіковане органічне виробництво рослинницької й тваринницької продукції та вирощування лікарських рослин.

Еколого-економічна оптимізація землекористування, зокрема використання малопродуктивних і деградава-

них сільськогосподарських угідь на території НПП «Подільські Товтри», має ґрунтуватися на перерозподілі земельних угідь з антропогенно насиченого впливу в екологічно стабільний та на апробованих механізмах контурно-меліоративної організації території існуючих агроландшафтів.

Список літератури

1. Довідник міжнародних стандартів для органічного агровиробництва / Навчально-координаційний центр сільськогосподарських дорадчих служб; за ред. М.В. Калітика та О.О. Котирло. – К.: СПД Горобець Г.С., 2007. – 356 с.

2. *Кобець М.І.* Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / Проект «Аграрна політика для людського розвитку» – К.: Україна, 2004. – 22 с.

3. Методичні рекомендації щодо складу та змісту проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів від 29.12.2005 року № 530.

4. *Одум Ю.* Екологія / Ю. Одум; пер. с англ. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. С. 97, 248.

5. Паспорт Кам'янець-Подільської районної ради. [http://oblrada.km.ua/userfiles/Паспорт%20району2011\(1\).doc](http://oblrada.km.ua/userfiles/Паспорт%20району2011(1).doc).

6. *Пойкер Х.* Культурный ландшафт: формирование и уход / Х. Пойкер. – М.: Агропромиздат, 1987. – 176 с.

7. Положення про Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів від 06.07.2005 року № 245.

8. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2010 рік / за ред.

В.В. Скальського. – Хмельницький, 2011. – 434 с.

9. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Меселя-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАС», 2012. – С.8.

10. Сучасна концепція хімічної меліорації кислих і солонцевих ґрунтів. – Х.: ННЦ «ІГА» ім. О.Н. Соколовського, 2008. – 100 с.

11. *Третьяк А.М.* Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування / А.М. Третьяк. – Херсон: Гринь Д.С. – 2012. – 440 с.

Осуществлён анализ прогрессирующей деградации земельно-ресурсного потенциала на территории национального природного парка «Подольски Товтры». Предложены организационно-правовые механизмы эколого-экономической оптимизации существующей территории парка.

Ключевые слова: земельно-ресурсный потенциал, аграрное производство, эколого-экономическая оптимизация, сельскохозяйственное землепользование.

The analysis of the progressive degradation of land resources potential in the National Park "Podilski Tovtry." Proposed institutional arrangements to environmental and economic optimization of the existing park.

Keywords: land and resource potential, agricultural production, ecological and economic optimization, agricultural land use.
